

Een gezinstherapeut in sprookjesland.

Greet Spingaer

In: Tijdschrift voor Familietherapie. 2005 11.2

Samenvatting

In dit artikel wordt beschreven hoe het sprookje als volksverhaal diepe wortels heeft in verschillende culturen en door zijn voornamelijk mondelinge overdracht door een filter van de tijd is gelopen. Aldus zijn sprookjes verzadigd van verhaallijnen, motieven, symbolen en personages die belangrijke menselijke processen verhalen en tot de verbeelding spreken. Dit maakt sprookjes bijzonder aantrekkelijk en bruikbaar om mee op te nemen in de therapeutische praktijk.

Sprookjes worden reeds geruime tijd gebruikt in individuele psychotherapie voor kinderen en volwassenen. Maar sprookjes leveren ook interessante verdiepende metaforen bij het werken met gezinnen. De gezinstherapeut kan sprookjes introduceren in de therapie om de complexiteit van ontwikkelingsprocessen van kinderen en gezinnen bespreekbaar te maken. Tevens kunnen sprookjesthema's en figuren ons inspiratie brengen om onze eigen therapeutische positie te bevragen.

We bespreken het sprookje van Assepoester ter illustratie.

Inleiding

Sprookjes zijn een bijzonder cultuurverschijnsel binnen onze hedendaagse context. Ze worden niet helemaal voor vol genomen, behoren niet tot de grote literatuur. 'Het zijn immers maar fantasierijke verhaaltjes voor kinderen.' En toch kunnen we sprookjes niet wegdenken uit onze cultuur. Wie kent er niet Roodkapje en de Wolf? Wie durft zichzelf stiefmoeder noemen zonder even te denken aan de boze Stiefmoeder van Assepoester en Sneeuwwitje? Vertellen ze dan toch meer dan een simpel kinderverhaal?

De meeste kinderen zijn vertrouwd met sprookjes. Ze zijn een belangrijk element in het avondlijk inslaapritueel, of ze horen bij hun *Geheime tuin* (Burnett, 2000), hun persoonlijke ruimte waar ze dromen en idealen koesteren. Ook de meeste volwassenen herinneren zich nog de betekenis van sprookjes in hun kindertijd. Sprookjesfiguren en verhaallijnen of – thema's kunnen een bijzonder verbindend element zijn tussen de verschillende generaties (grootouders, ouders, kinderen).

Verschiede therapierichtingen gebruiken sprookjes reeds langer om het therapeutisch proces te ondersteunen en te verdiepen, zoals de psychodynamische kinderspsychotherapie (Bettelheim, 1993), de Jungiaanse analytische therapie (Fromm, 1987; von Franz 1981) en de experiëntiële therapierichtingen (Wollants, 1989; Kast, 1987; Rollo May, 1991). Het loont dus de moeite om te onderzoeken welke specifieke betekenis sprookjes ook binnen de praktijk van de gezinstherapie kunnen hebben.

In dit artikel staan we eerst stil bij de cultuurhistorische en maatschappelijke context waarbinnen sprookjes in onze Westerse samenleving verschijnen en overgedragen worden. Vervolgens verdiepen we ons in de betekenis die ze voor kinderen, ouders, en gezinnen kunnen hebben. We gaan ervan uit dat sprookjes belangrijke ontwikkelingstaken van kinderen en gezinnen verhalen (Spingaer, 2003). Ze reiken ons boeiend beeldmateriaal aan om binnen de gezinstherapeutische sessies de dialoog daaromtrent te verdiepen en te verbreden. Tot slot illustreren we dit aan de hand van misschien wel het meest gekende westerse sprookje, Assepoester.

vzw Rapunzel

www.rapunzelvzw.be

1. Wat zijn sprookjes?

1.1. De oorsprong van sprookjes

De term 'sprookje' komt van het middeleeuwse 'sproke', letterlijk 'wat gesproken wordt', een verwijzing naar de ontstaansgeschiedenis. Sprookjes werden gedurende eeuwen mondeling overgedragen, van generatie op generatie verder verteld.

Over de exacte oorsprong doen verschillende hypothesen de ronde (Clerkx 1992; Schuurman 1984).

Sommigen stellen dat sprookjes afkomstig zijn uit het oosten en zuid-oosten (cfr. verhalen uit het oude Egypte van 1300 voor Chr. en oud-Indische verhalen). Deze verhalen kennen dezelfde motiefcomplexen en lijken terug te gaan op één bron van herkomst. Kruisvaarders brachten ze mee naar het westen, waarna ze mondeling overgeleverd werden van volk op volk.

Anderen beweren dat sprookjes onafhankelijk van elkaar binnen verschillende culturen zijn ontstaan; ze gelijken op elkaar door overeenkomsten in omstandigheden en in het menselijk denken. Culturen beïnvloeden elkaar wel maar sprookjes worden enkel dan overgenomen wanneer ze voldoende passen bij de cultuur van een groep.

Antropologen veronderstellen dat sprookjes inwijdingsverhalen zijn, mogelijk gebaseerd op inwijdingsrituelen. Zo zou het sprookje van Rapunzel (het meisje opgesloten in een toren zonder deur en bewaakt door een heks) kunnen verwijzen naar een inwijdingsritueel voor meisjes bij het begin van de vruchtbaarheid. In verschillende primitieve gemeenschappen worden meisjes in die periode geïsoleerd van hun familie en hun dorp. Het jonge meisje mag met haar voeten de grond niet raken en met haar hoofd niet aan de hemel komen. Een oude vrouw bewaakt haar en wijdt haar in door de oude verhalen van de stam te vertellen.

Het onderzoek naar de herkomst van sprookjes doet ons stilstaan bij een bijzonder gegeven. Immers, hoe verscheiden sprookjes ook zijn en van hoe ver ze ook lijken te komen, steeds keren dezelfde verhaallijnen en motieven terug. Dit intrigerend gegeven heeft tot vele speculaties en interpretaties geleid.

1.2. De schriftelijke versies van sprookjes.

Vanaf 1700 à 1800 deed men pogingen om de 'oersprookjes' schriftelijk vast te leggen. Péroult, een Franse schrijver, publiceerde in 1730 het eerste sprookjesboek: *Contes de ma Mère l'Oie*. Met veel Franse zwier, noteerde hij de sprookjes in een erg bloemrijke stijl en voegde allerlei niet-essentiële details toe.

De gebroeders Grimm verzamelden in 1819 bij dienstmeisjes en gouvernantes verschillende versies van de mondelinge overleveringen. Ze analyseerden deze verhalen op een wetenschappelijke manier en trachtten de meest oorspronkelijke redactie neer te schrijven. Vooral Jacob Grimm had veel respect voor de bestaande vorm en voelde het wezen van het sprookje goed aan. Maar als kinderen van hun tijd lieten ook de Gebroeders Grimm het niet na om de volkssprookjes te romantiseren. Het Ölenbergse handschrift (Hulsens, 1983) geeft ons een blik op de 'oersprookjes' die Grimm noteerde en aanpaste aan de smaak van de Duitse burgerij (Grimm, 2001).

De sprookjes van Andersen hebben een bijzondere plaats in het sprookjeslandschap (Andersen, 1997). Hij schreef o.a. 'Het lelijke jonge eendje', 'De prinses op de erwt', 'De rode schoentjes',... Ook Andersen werd geïnspireerd door de toenmalige verhaallijnen en thema's binnen de Noord-Europese cultuur. Zijn sprookjes zijn echter creaties van hemzelf, vaak met autobiografische inslag, en geen poging om bestaande verhalen neer te schrijven.

Dit maakt zijn personages, symbolen en thema's minder uitgepuurd en krachtig dan bij Grimm, wiens verhalen als het ware door een filter van de tijd liepen. Enkel de motieven die over tijd en plaats de moeite waard bleven om verteld te worden, en die aldus een inherente waarde bleken te hebben voor het leven van volwassenen en kinderen, zijn bewaard gebleven. Vele auteurs verwijzen naar de archetypische waarde van sprookjes en vergelijken ze met mythes en sagen (Fromm, 1987; von Franz, 1981; Schuurman, 1984). Figuren, gebeurtenissen en voorwerpen in sprookjes symboliseren universele psychische processen. Historici en antropologen bevechten deze visie en pleiten ervoor om voldoende rekening te houden met de samenleving, de cultuur en het historisch moment waarop sprookjes ontstonden en te boek werden gesteld (Clerkx, 1992).

1.3. Kenmerken van sprookjes.

Een verhaal wordt beschouwd als een sprookje, wanneer de inhoud niet in verband staat met een historische gebeurtenis, maar geheel tot de verbeelding behoort. Kenmerkend zijn de vaagheid in tijd en ruimte (er was eens, ergens in een ver land...), en het ontbreken van echte namen (Sneeuwitje, Doornroosje). Er treden allerlei fantastische wezens in op en metamorfosen komen veelvuldig voor.

Sprookjes onderscheiden zich van mythes door het ingebakken optimisme, de aanwezigheid van hoop. Immers sprookjes lopen altijd goed af, het goede overwint altijd het kwade. Hoe klein en nietig of dom en achteruitgesteld de held ook lijkt te zijn, hij wint altijd. Tolkien beschrijft de facetten van een goed sprookje als volgt: een fantastische vertelling, herstel na diepe wanhoop, ontsnapping aan een groot gevaar en vooral troost. De troost zit in de onverwachte blijde wending die een goede afloop brengt.

Sprookjes gaan over gewone mensen en niet over goddelijke wezens. De held toont zich in zijn kleine kantjes, in de moeilijke momenten van zijn leven.

Hoewel sprookjes optimistisch zijn, zijn ze niet naïef. Hun boodschap is duidelijk: in het leven kan je harde klappen krijgen, de dreiging van verlating en verlies is nooit ver weg. Maar als je bereid bent om inspanningen te doen, ervoor te gaan en te vechten dan zullen goede krachten je bijstaan en helpen om het kwade te overwinnen.

Goed en kwaad worden gepolariseerd. Een personage is of goed, of slecht. Er is geen ambivalentie aanwezig. Dit maakt de identificatie tijdens het lezen of vertellen makkelijker en sluit meer aan bij een kinderlijke manier van denken.

vzw Rapunzel

www.rapunzelvzw.be

2. Betekenis van sprookjes voor kinderen, ouders en gezinnen.

2.1. Het kind als sprookjesheld.

Sprookjes hebben intussen een vaste plek verworven bij kindertherapeuten, pedagogen en opvoeders. Het werk van Bruno Bettelheim, *Het nut van sprookjes*. (Bettelheim, 1993) heeft al vele mensen die met kinderen werken, geïnspireerd om de sprookjestaal binnen te brengen in het therapeutisch proces.

Bettelheim stelt dat sprookjes kinderen kunnen helpen om zichzelf te begrijpen, om een samenhangend verband te vinden in de chaos van hun gevoelens en orde te scheppen in hun innerlijke wereld. Ook kinderen weten zich geconfronteerd met existentiële angsten en problemen. Sprookjes durven hierover te spreken. Ze verhalen over leven en dood, over de diepe angst voor het (liefdes)verlies van de ouders, over eenzaamheid, rivaliteit en jaloezie, over de duistere kanten van de mens, enz. Zeker in de hedendaagse samenleving vinden ouders het moeilijk om hierover te spreken met hun kinderen. Ervan uitgaande dat kinderen daar niet mee bezig zijn, wil men hen niet nodeloos verontrusten of bang maken. Hierbij wordt vergeten dat kinderen wel degelijk worstelen met existentiële vragen en in hun ontwikkeling hebben af te rekenen met allerlei primitieve angsten en hevige emoties. (Fraiberg, 2001)

Sprookjes vatten deze existentiële angsten en dilemma's heel ernstig op en gaan ze rechtstreeks te lijf, zoals: de behoefte aan liefde en de angst van het kind dat men niets om hem geeft (Hans en Grietje, Klein Duimpje), de wil om te leven en de vrees voor de dood (De zeven kleine geitjes, De drie biggetjes). De held speelt een zeer cruciale rol in de goede afloop van het verhaal. De sprookjesheld krijgt geen respijt en wordt niet ontzien. Hij moet door het dilemma heengaan, wordt ten volle geconfronteerd met de moeilijkheid en moet zelf een oplossing geven, zelf handelen. Maar als hij dat doet, dan krijgt hij de steun van allerlei reële en irreële figuren uit het sprookjesbos en wordt daarbij vaak beladen met magische krachten. Denken we hier bv. aan de ontsnapping van Klein Duimpje en zijn broertjes van bij de mensenetende Reus. Dit is een zeer beangstigend tafereel waaraan zelfs Klein Duimpje niet zomaar kan ontsnappen. Hij verzint een list en komt oog in oog te staan met de vreselijke Reus. Zijn list slaagt (het verwisselen van de mutsjes van de kinderen van de Reus) en hij wordt beloond met de Zevenmijlslaarzen. Het is geen toeval dat zoveel kinderen gefascineerd zijn door deze spanning tussen het nietige Klein Duimpje en de machtige Reus. In de wereld van kinderen verschijnen volwassenen vaak als machtige reuzen aan wiens macht en willekeur ze zich overgeleverd zien. (Fraiberg, Bettelheim) De magie van sprookjes helpt om dit te verwerken en plaatst kinderen in een actievere rol.

Vele sprookjes geven in fantasievorm het proces van de menselijke ontwikkeling weer. Ze staan stil bij verschillende aspecten en thema's die een kind in zijn groei naar identiteit en volwassenheid tegenkomt, zoals het loskomen van de ouders, het overwinnen van ambivalentie en rivaliteit tussen broers en zussen, een eigen weg gaan, enz. In de bespreking van Assepoester (zie infra) worden daarvan verschillende voorbeelden gegeven. Sprookjes gieten deze innerlijke processen en gemoedstoestanden in visuele beelden en handelingen. Volgens Bettelheim en andere psychoanalytisch geïnspireerde therapeuten werken deze beelden en metaforen diep door in het onbewuste van het kind en geven zodoende troost en steun. Zij vertrouwen erop dat de beelden hun werk doen zonder dat uitleg door een volwassene nodig is (mogelijk kan deze zelfs de helende kracht van het sprookje teniet doen). Spangenberg zegt hierover: 'Een verhaal is als een cadeautje: je kunt het openmaken, maar het hoeft niet. Kinderen zullen een schatkist altijd openmaken.' (Spangenberg, 1996, p.16)

2.2. Sprookjes voor kind en gezin.

Deze visie op sprookjes geeft ook inspiratie bij het werken met gezinnen. Ook binnen gezinstherapie werken we rond ontwikkelingsthema's en pogen we existentiële thema's met ouders, kinderen en jongeren bespreekbaar te maken.

Gezinstherapeutisch beschouwt men de ontwikkeling van het individu steeds in interactie tot de gezinsontwikkeling. Het is niet alleen het kind dat groeit en verschillende ontwikkelingstaak vervult, ook het gezin is continu in evolutie en doorloopt een eigen levenscyclus (Haley, 1973; Carter & Mc Goldtrick, 2004). Meer nog, gezinsontwikkeling en kindontwikkeling kruisen elkaar en oefenen een wederkerige invloed uit op elkaar; en dit zowel in de huidige levensfase als transgenerationeel en longitudinaal. Met andere woorden de ontwikkeling van het kind en de bijhorende noden en behoeften, taken en opdrachten die het kind binnenbrengt in het gezin, geven mee vorm aan de gezinsorganisatie en –structuur. En omgekeerd, hebben de manier waarop een gezin functioneert en de thema's die transgenerationeel leven in het gezin en de bredere familie, invloed op het ontwikkelingstraject dat het kind doorloopt (Andolfi, 1989; Andreozzi, 1996).¹

Sprookjes zijn uitermate geschikt om deze complexe problematiek bespreekbaar te maken. Immers, sprookjes spreken niet enkel over de held die een avontuur meemaakt, maar (al dan niet in de zijlijn) ook over de figuren die betrokken zijn in zijn verhaal. Vele sprookjes vertellen hoe de held zijn gezin moet achterlaten of wordt weggestuurd (of verstoten) door de ouders. Dit zou ons de indruk kunnen geven dat het enkel gaat over de zoektocht van de held. Niets is minder waar. Wanneer we het sprookje grondig lezen en oog hebben voor de verschillende wendingen in het verhaal, het verhaal van alle personages onder de loep nemen en de rijke symbooltaal goed tot ons laten doordringen, merken we dat het sprookje ons veel meer te vertellen heeft.

Natuurlijk wordt het verhaal ons aangeboden in typische sprookjestaal. We mogen dus geen lineaire vertelling verwachten. Personages worden ontdudd (bij Sneeuwwitje bv. de overleden koningin, de jaloezige stiefmoeder en de heks), goed en kwaad wordt radicaal gescheiden, transformaties en symbolen zijn van groot belang.

Rekening houdend met deze elementen merken we dat een heel aantal sprookjes ons zowel over het ontwikkelingsverhaal van het gezin vertellen als over dat van het kind. Dit zullen we uitgebreid illustreren bij de bespreking van Assepoester.

¹ De huidige maatschappelijke tendensen en de grote verscheidenheid aan gezinsvormen die zich voordoen in onze samenleving (gescheiden en nieuw-samengestelde gezinnen, homoseksuele koppels en gezinnen, B.O.M. ouders, multiculturele gezinnen, enz.) dagen ons uit de theorievorming van het gezinslevensfasenmodel creatiever toe te passen. (Laszloffy, 2005) We kunnen en mogen deze evoluties van gezinnen niet langer trachten te vatten in een longitudinaal perspectief (eerst de ene en dan de volgende fase) maar eerder als een taak- en dilemma georiënteerde groei. Gezinnen dienen zich aan te passen en te groeien volgens de ontwikkelingsstaken en dilemma's (en soms zijn dat er meerdere tegelijk) die gepresenteerd worden aan het gezin. Zo kan in een nieuw samengesteld gezin er tegelijk een proces van opbouwen van hechting en intimiteit (koppel- en nestvorming) als van loslating–losmaking (oudste kind dat het huis verlaat) bezig zijn.

3. Omgaan met sprookjes in gezinstherapie.

Het voorgaande kan de indruk wekken dat werken met sprookjes vooral een analytisch–rationele bezigheid is, dat we sprookjes moeten ontleden en interpreteren om hun diepere geheimen te doorgronden. Volgens mij klopt dit niet. Sprookjes zijn bij uitstek bruikbaar binnen de intermediaire ruimte die we kunnen creëren in therapie. De intermediaire ruimte vormt het tussengebied tussen de innerlijke realiteit, de wereld van noden, behoeften en emoties, en de uiterlijke realiteit, de reële wereld waarin we leven. (Winnicot, 1971) Binnen de intermediaire ruimte kunnen we deze twee polen, deze twee verschillende werelden van het gezinsleven verbinden en kunnen knopen ontward worden. (Tilmans–Ostyn, 1990) Therapeut en cliënt vinden binnen deze ruimte de vrijheid om verhalen, beelden, symbolen enz. te exploreren en nieuwe betekenissen te ontdekken. De therapeut is hier niet de expert die de beelden onthult maar hoogstens een facilitator om de aanwezige beelden onder de aandacht te brengen en de cliënt uit te nodigen tot een bredere dialoog. Sprookjes kunnen worden gebruikt als 'derde element' in de therapie (Lenaerts, 2004), iets dat van buiten de therapie wordt binnengebracht zonder dat het gemaakt is voor de therapie. Zowel therapeut als cliënt worden uitgenodigd om erover te reflecteren.

Er bestaat geen 'kookboek' van sprookjes dat beschrijft welk sprookje bij welke problematiek of ontwikkelingsfase past. Het ene sprookje leent zich er al makkelijker toe dan het andere om een bepaald thema te exploreren. Maar binnen de praktijk van de experiëntiële gezinstherapie vertrekken we niet vanuit vastgelegde betekenissen. Enkel in het contact tussen therapeut en gezin kan geleidelijk aan geëxploreerd worden wat een bepaald sprookjesthema of een sprookjesfiguur kan betekenen voor dit gezin. Mogelijks is dat iets heel anders dan wat de therapeut aanvankelijk gezien of gedacht had. Binnen de dialoog tussen de verschillende leden van het therapeutische systeem (kinderen, ouders en therapeut) onthult het sprookje zich in de vorm die het meest dienstbaar is voor dit systeem.

Heeft het dan nog zin, kan het dan wel om je als therapeut vooraf te verdiepen in sprookjes en op zoek te gaan naar mogelijke betekenislijnen? Wanneer we de rol van de therapeut in het werken met beelden en metaforen omschrijven als die van een facilitator, iemand die zich samen met de cliënt of het cliëntsysteem in de intermediaire ruimte begeeft om de beelden verder te laten spreken, is het belangrijk dat de therapeut voldoende thuis is in de meerduidigheid en gelaagdheid van beelden. Je verdiepen in sprookjes, lezen hoe anderen erover denken, de verschillende invalshoeken bij interpretaties van sprookjes leren kennen, dient dus vooral om ons perspectief te verbreden.

Sprookjes zijn hulpmiddelen om mee te nemen in je rugzak. Net zoals de broodkrumels van Klein Duimpje kunnen ze ons of de weg wijzen naar huis of verder het bos in leiden. We kunnen de cliënt verschillende paden in het sprookjesbos aanwijzen, maar het is aan hem om zijn pad te kiezen, misschien zelfs om ervoor te kiezen het bos helemaal niet binnen te gaan.

In de volgende paragraaf wil ik jullie het sprookje van Assepoester laten proeven als een ontwikkelingsverhaal dat dienstbaar kan zijn binnen gezinstherapie. Ik wil jullie even meenemen in de rijke beeldtaal van dit sprookje. Niet om dat in zijn volheid te gebruiken binnen de therapie want dan slaan we kinderen en gezinnen plat met een overgewicht aan interpretaties en vooraf vastgelegde betekenissen. Wel om een aantal mogelijke trajecten aan te geven in sprookjesland, om jullie uit te nodigen iets verder het sprookjesbos in te trekken wanneer het zich aandient in de therapie.

4. Assepoester

Om een sprookje diepgaand te leren kennen tracht ik steeds een zo oorspronkelijk mogelijke versie te gebruiken. Voor de bespreking van dit sprookje gebruikte ik de versie uit het sprookjesboek van Grimm (2001, p.68 -72). De integrale versie werd opgenomen in bijlage.

Wanneer we sprookjes willen gebruiken als een raamwerk om te denken, te praten en iets te ontdekken over de ontwikkeling van kinderen en gezinnen, gaan we eerst op zoek naar het hoofdmotief van het sprookje. Waar gaat dit sprookje over?

Het hoofdmotief is terug te vinden in de beweging van het sprookje: begin, midden en einde. Assepoester gaat over een meisje wiens moeder sterft en dat verder opgevoed wordt door een Stiefmoeder. Ze zet op eigen kracht stappen in de buitenwereld en ontmoet de Prins. Vanuit een ontwikkelingsperspectief bekeken gaat dit sprookje over de ontwikkeling van meisjes op weg naar zelfstandigheid, het loskomen van moeder (gezin) en het zoeken naar hun eigen weg. Dit sprookje situeren we voor deze bespreking in het begin van de adolescentie.²

De rest van het sprookje vult in hoe de ontwikkelingsopdracht verloopt, welke taken het kind allemaal te vervullen heeft en welke rol belangrijke anderen daarin spelen.

We volgen het verhaal van de verschillende personages in het sprookje en besteden aandacht aan de vele symbolen die worden aangereikt.

4.1. De ouder-kindrelatie in een sprookjesbeeld gevat

Het sprookje begint bij het overlijden van de Moeder van Assepoester. Het kind blijft alleen achter en Vader hertrouwt met een harteloze Stiefmoeder die twee eigen dochters meebrengt in het nieuw-samengestelde gezin.

Meerdere sprookjes beginnen met het verliezen van de ouderfiguren: Sneeuwwitje, Hansje en Grietje, Klein Duimpje, De Zeven Geitjes.

Wat is de betekenis hiervan? Anthony Horowitz, schrijver van griezeljeugdboeken, zegt hierover dat de ouders moeten sterven vooraleer een kind avonturen kan beleven. De bescherming en beveiliging van de ouders staan het avontuur in de weg. Dit is één manier van kijken en wel op het niveau van de realiteit: ouders staan in voor de veiligheid van hun kinderen en geven hen weinig ruimte om gevaarlijke dingen te doen.

Sprookjes voegen hier nog wat aan toe. Er is een *onvermijdelijkheid*. Wat ouders ook doen er komt een dag dat hun kind alleen staat voor een moeilijke levensopdracht. In Doornroosje wordt dit thema zeer mooi uitgewerkt: de 13^e fee wordt niet uitgenodigd op het geboortefeest omdat ze niet past binnen het bestek van de ouders (er is geen 13^e gouden bord). De fee komt toch en doet een 'boosaardige' wens, ze zegt dat Doornroosje zich zal prikken aan het spinnewiel en zal sterven. Eigenlijk spreekt deze fee over het onvermijdelijke loslaten en losmaken tussen ouders en kinderen. Ieder kind sterft als kind op een bepaald moment voor zijn ouders en er moet een nieuwe verhouding tussen volwassenen gezocht worden. Zelfs het ongedaan maken van de wens kan de ontwikkeling niet stopzetten, enkel vertragen en verzachten. Doornroosje zal niet sterven maar 100 jaar slapen.

Het verliezen van de ouderfiguren is niet alleen onvermijdelijk, het is ook *noodzakelijk*.

Sprookjes vertellen ons dat het nodig en goed is dat kinderen zich losmaken van hun ouders en dat ouders hen loslaten, zelfs wanneer dit een pijnlijk, beangstigend en moeilijk proces is. Het leidt een nieuwe en noodzakelijke ontwikkeling in, een soort van wedergeboorte in een

² Andere sprookjes zullen ons meer vertellen over het losmakingproces bij jongens zoals bv. IJzeren Hans of gaan over vroegere periodes van individuatie (bv. Goudlokje en de drie beren)

nieuwe verder ontwikkelde vorm, cfr. het uit de buik van de wolf komen, wakker gekust worden na een lange slaap, enz. Maar het is ook een lange, moeilijke weg vol uitdagingen en hindernissen.

Het vertrek of overlijden van een ouder in sprookjes mogen we niet al te letterlijk nemen, het heeft nog een diepere betekenis. Reeds eerder vermeldde ik dat in sprookjestaal figuren worden opgesplitst zodat de personages die ten tonele komen eenduidig goed of slecht zijn. De moeder van Assepoester wordt als het ware ont dubbeld in een goede overleden moeder en een slechte stiefmoeder. De moeder of het moederstuk dat sterft staat voor 'de goede moeder', de moeder die voor het kind zorgt, het koestert en bij zich houdt. De moeder die tegemoet komt aan de verwachtingen en wensen van het kind. Assepoester krijgt een andere moeder in de plaats, de stiefmoeder. Die stelt eisen, frustreert haar, geeft geen bescherming, laat de rivaliteit tussen de zussen woeden, en geeft haar moeilijke opdrachten. Vanuit een ontwikkelingsstandpunt kunnen we stellen dat de ouder die de ontwikkeling van het kind in de weg staat moet plaats ruimen (sterven) voor een andere ouder, die het kind binnen zijn mogelijkheden uitdaagt tot groei en ruimte geeft.

De structuur van het sprookje leert ons dat dit noodzakelijk is voor de groei en ontwikkeling van het meisje tot jonge, huwbare vrouw. Het sprookje lijkt goed af te lopen *ondanks* de boze stiefmoeder, maar bij verdere analyse lijkt het eerder *dankzij* de stiefmoeder. Dit wordt het duidelijkst wanneer we het parallelverhaal van de stiefzussen lezen (zie verder).

Maar verdwijnt de goede moeder helemaal? Neen, Assepoester houdt contact met haar via de vogels (of de petemoei in andere versies) in de hazelaarsboom op het graf van haar moeder. Het lijkt of we hier een afspiegeling terugvinden van de goede moeder, die op een ander niveau dan de realiteit aanwezig is. Het kind draagt haar als een soort introject in zich; het kan erop terugvallen en er steun bij vinden.

En wat is de rol van de vader in dit proces? Op het eerste gezicht lijkt het of hij niets doet, hij staat aan de kant en komt niet tussen in wat er met zijn dochter gebeurt. Wanneer we ons wat verdiepen in het verhaal, dan merken we dat zijn bijdrage, ook al is het van op de zijlijn, van wezenlijk belang is. We vinden hem terug in het begin van het sprookje. Eerst brengt hij de stiefmoeder binnen in Assepoesters leven en later, wanneer hij op reis vertrekt, laat hij zijn dochter bij haar achter. Hij vraagt Assepoester wat hij haar zal meebrengen van zijn reis en ze doet wel een zeer bijzondere wens: 'Vader, als u op de terugweg bent, breek dan voor mij het eerste twijgje af dat tegen uw hoed stoot'. De vader brengt haar een hazelaarstwijg. Assepoester plant het takje op het graf van haar moeder en, besproeid met haar tranen, groeit er een stevige boom uit.

Vader lijkt dus geen moeite te hebben met deze slechte moeder, hij trouwt met haar en laat zelfs zijn kind bij haar achter. Maar hij doet meer. Door het geschenk zorgt hij ervoor dat de verinnerlijkte band met de goede moeder blijft bestaan, vorm krijgt, een troostrijke plek blijft. Later in het sprookje verschijnt de vader opnieuw in de rol van de vader van de prins.

Het sprookje levert ons een zeer krachtig, gecondenseerd beeld waarin complexe gezinsrelaties en evoluties vervat liggen. Het doet ons terugdenken aan de spanning tussen pubermeisjes en hun moeder. In de beleving van het meisje kan de liefhebbende en zorgende moeder plots verloren gaan en transformeren in een veeleisende en onrechtvaardige vrouw. Moeders voelen zich vaak erg stiefmoederlijk behandeld door hun puberdochters en hebben eveneens moeite om de goede band die er was vast te houden en te blijven geloven dat ze wel degelijk nog betekenis hebben voor hun dochters. Vaders spelen hier vaak een cruciale rol, zo kunnen zij hun vrouw blijven steunen en tegelijk de conflictueuze band tussen moeder en dochter dragen van op afstand.

vzw Rapunzel

www.rapunzelvzw.be

Tot zover lijkt het sprookje enkel een krachtig metaforisch beeld te geven dat voor een aantal gezinnen erg herkenbaar kan zijn. Het sprookje beschrijft echter een ontwikkelingsproces, een hoopvolle evolutie. We moeten nog wat verder lezen om dit te vinden.

4.2. De eenzame weg van Assepoester: de ontwikkelingstaken van een adolescent meisje

Het sprookje geeft ons een aantal verhaallijnen, metaforen die ons dichter brengen bij de ontwikkelingsopdrachten gedurende de adolescentie, namelijk: het verweven van autonomie en identiteit.

Op weg naar zelfstandigheid staan adolescenten voor de opdracht om meer en meer een autonome positie in het leven te nemen. Een kind ontleent niet enkel zijn positie maar ook een groot deel van zijn ideeën, meningen, waarden en overtuigingen aan die van zijn ouders. De adolescent maakt zich los van zijn ouders en wordt in toenemende mate een apart op vele vlakken zelfstandig functionerend individu.

In Assepoesters leven gebeurt dit wel zeer drastisch. De positie die ze had toen haar moeder nog leefde, geraakt ze volledig kwijt met de komst van de stiefmoeder en haar dochters. Ze wordt verbannen uit het leven dat de ouders voor haar verzorgd en gemaakt hadden. Alle luxe en rijkdom wordt haar afgepakt en ze moet leven in nederigheid en dienstbaarheid. De rivaliteit tussen de zussen woedt hevig en de ouders komen niet tussenbeide. Assepoester moet letterlijk vanuit de as een eigen leven opbouwen. En dit vanuit haar innerlijke kracht en eigen mogelijkheden, niet vanuit uiterlijke rijkdom. Haar plek in de keuken, dicht bij de haard, stelt opnieuw het introject van de goede ouder aanwezig. Ze krijgt niets cadeau. Waar haar stiefzusjes alle kansen krijgen om naar het bal te gaan zonder daar zelf ook maar iets voor te moeten doen, moet Assepoester haast onmogelijke opdrachten vervullen. Alleen haar eigen doorzettingsvermogen en wilskracht en haar magische verbinding met de geïntrojecteerde goede moeder (haar basisvertrouwen) zorgen ervoor dat ze toch op het bal verschijnt.

Het thema identiteit vinden we terug in de ontmoeting met de Prins. Ook Assepoester worstelt met de vraag 'Wie ben ik? Wat ben ik waard? Hoe wordt ik gezien?' Welk meisje wil niet uitverkoren worden door de Prins, kun je je een duidelijkere affirmatie van je identiteit voorstellen dan te mogen dansen en nadien trouwen met een Prins? Maar het is geen eenvoudige weg. Assepoester gaat driemaal naar het bal en slaat drie keer op de vlucht. Ook al danst de Prins alleen met haar, toch durft ze haar ware identiteit nog niet onthullen. De Prins mag haar niet naar huis brengen. Het feit dat dit drie keer opnieuw gebeurt, wijst erop dat het een moeilijke en belangrijke stap is die niet zomaar genomen kan worden. Uitkomen voor wie je bent, je tonen in je eigenheid, vraagt groei, rijping en vertrouwen. De vader verschijnt hier opnieuw ten tonele en geeft aan dat het tijd is dat Assepoester zich niet langer verstopt maar uitkomt voor wie ze werkelijk is: hij laat de duiventil en de perenboom waarin ze wegvlucht, omhakken.

In een volgende episode gaat de Prins op zoek naar zijn geliefde. Hij vindt haar terug bij de haard in haar vieze kleren, maar het schoentje past. Deze metafoor vertelt ons hoe Assepoester gekozen wordt omwille van haar innerlijke schoonheid, om wie ze werkelijk is en niet om haar mooie kleren (haar ontleende identiteit). Ze ruilt de zware houten klomp voor het elegante muiltje en trekt hierbij als het ware haar eigen vrouwelijkheid aan. Het past haar precies zonder verminking.

4.3. Het parallelverhaal van de stiefzussen: de onvermijdelijkheid van crisissen en pijn.

Ook het verhaal van de stiefzussen, dat parallel loopt met dat van Assepoester, is de moeite om te bekijken vanuit het standpunt van gezinsontwikkeling. De opbouw van het sprookje

zorgt ervoor dat we weinig sympathie kunnen voelen voor deze twee meisjes. Hun uiteindelijke lot lijkt wreed maar binnen het sprookje rechtvaardig. Ze gedragen zich immers uitermate egoïstisch en grof, ze gebruiken Assepoester als hun meid en lijken genoeg te scheppen in haar leed en ongeluk.

Wanneer we ons meer verdiepen in deze onsympathieke personages en hun plaats binnen het gezin onderzoeken, wordt er een en ander duidelijk. De stiefzussen lijken ongeveer even oud te zijn als Assepoester maar zij hebben hun goede moeder (nog niet) verloren en moeten niet afrekenen met een boze stiefmoeder. Integendeel, hun moeder verwent hen, geeft alles wat ze willen. Zonder enige persoonlijke verdienste of inspanning gaan ze fraai uitgedost naar het bal. Vanuit een ontwikkelingsstandpunt kunnen we zeggen dat deze kinderen door een gebrek aan een veranderde ouderlijke structuur en gezinstructuur, onvoldoende uitgedaagd (en aangemoedigd) worden om te groeien en te evolueren tot autonome wezens. Ze blijven steken in een afhankelijke kindpositie. Hun succes op het bal is dan ook gering, en ze kunnen enkel jaloers toezien hoe de Prins enkel oog heeft voor een ander meisje.

Het drama voltrekt zich helemaal op het moment dat de Prins bij hen langskomt met het schoentje. Het schoentje past natuurlijk niet en hun moeder raadt hen aan zichzelf te verminken om zo hun voet toch in de schoen te kunnen wringen. Ook op het vlak van identiteit schieten ze dus tekort. Hun moeder is niet bij machte om hen te dragen in deze ontgoocheling en hen aan te zetten tot verdere groei naar identiteit. Integendeel, ze stelt dat eens ze koningin zijn, ze toch niet meer hoeven te lopen. Op eigen benen staan en een eigen identiteit hebben, wordt niet aangemoedigd. Deze verwenning/verwaarlozing blijkt uiteindelijk nefast voor de twee zussen. Opvallend is ook de afwezigheid van een vaderfiguur. De vader van Assepoester treedt hier op als stiefvader en gaat mee in de verwenning, hij biedt zijn vrouw geen steun in de opvoeding van deze kinderen.

Het verwerven van een autonome positie en van identiteit lijkt dus gepaard te gaan met crisissen en pijn. Wie dit als ouder, of als gezin zijn kind wil besparen, zit op het verkeerde spoor.

Dit is ook voor ons therapeuten een krachtige metafoer. Al te graag willen ook wij enkel de goede moeder zijn voor de kinderen en gezinnen die in therapie komen. Een goed therapeut moet echter ook genoeg voeling houden met zijn stiefmoederlijke stukken en op het juiste moment durven confronteren en uitdagen. (Splingaer, 1998)

In het voorgaande bespraken we het sprookje van Assepoester als een ontwikkelingsverhaal gesitueerd in de puberteit. Dit is echter slechts één lezing van het sprookje en zeker niet de enige juiste of ware. Iemand anders kan het misschien lezen als een verhaal over de groei in een partnerrelatie of als een verhaal over emancipatie van de vrouw in de maatschappij.

5. Met sprookjes aan het werk.

Sprookjes vormen één van de elementen die je als gezinstherapeut in je rugzak kan meenemen. Ze bieden ons krachtige metaforen, symbolen, verhaallijnen om bepaalde gezinsprocessen bespreekbaar te maken.

Via de Inner Child Kaarten (Lerner, 1996), een collectie zeer mooi geïllustreerde platen van de belangrijkste sprookjesbeelden, krijgen kinderen en gezinnen snel een blik in de grote sprookjeswereld en kunnen ze kiezen wat hen het meest aanspreekt. Soms kiest ieder gezinslid één plaat en vertelt er zijn of haar persoonlijke verhaal bij. Soms kiest het gezin een plaat waar we samen rond werken.

De therapeut kan zelf een sprookjesmotief of figuur inbrengen n.a.v. gebeurtenissen of thema's die het gezin aanbrengt. 'Weet je, soms als je mama vertelt hoe jij iedere morgen weer naar school vertrekt, een beetje bang voor hoe het nu weer zal lopen op de speelplaats maar toch ook weer dapper en flink om er het beste van te maken, dan doe jij mij een beetje denken aan Klein Duimpje. Ken je Klein Duimpje?'

Wanneer deze metafoor aanslaat bij het kind en de ouders kunnen we verder exploreren. Aanvankelijk kies ik ervoor om zo dicht mogelijk bij het beeld, bij het sprookje te blijven. We brengen samen in kaart wie Klein Duimpje is, in welke familie hij woont, wat er gebeurt in het verhaal. Het kind kan er een tekening bij maken of al dan niet samen met zijn ouders een stukje poppenkast spelen. Als therapeut nodig ik hen uit om verder stil te staan bij de bewegingen van het sprookje die hen bijzonder aanspreken of raken. Ik kan hen eventueel elementen uit het sprookje aanreiken die ze vergeten waren of niet kennen. En afwachten of dit iets toevoegt, differentieert in hun verhaal. We kunnen de verschillende personages laten spreken over hun rol en eens laten wisselen van rol.

Pas op het einde van het proces zullen we voorzichtig de intermediaire ruimte verlaten en kijken wat het gezin kan meenemen van Klein Duimpje als steun en hulp. Ik kies ervoor de link met de realiteit zeer behoedzaam te maken en zeker niet in rechtstreekse interpretaties te vervallen. De metafoor moet niet verklaard worden maar wel actief en werkzaam gemaakt worden voor het gezin.

We kunnen ons via de belevenissen van de sprookjesheld trachten te bewegen in de tijd en het transgenerationale element binnenbrengen.

Niet alleen kinderen en jongeren maar ook ouders kunnen zich identificeren met de sprookjesheld. Dit verloopt meestal vrij makkelijk en spontaan omdat sprookjes van alle tijden zijn. Ook ouders hebben ze in 'hun tijd' gelezen. Het geeft verbinding en herkenning tussen de generaties. We kunnen hen de vraag stellen hoe zij zich Assepoester gevoeld hebben en verhalen losweken die verband houden met het gevoel van onrecht en miskenning maar evengoed van uitverkoren te worden en uiteindelijk te slagen. De verbreding naar de context is maar een stap verder: 'Welke geheime helpers had jij, welke steun gaf jouw vader je, hoe zag je band met je moeder eruit?'

De aanwezigheid van materiaal in de therapiekamer die de sprookjeswereld oproept, helpt om toegang te krijgen tot deze metaforen. Handpoppen en vingerpoppes van sprookjesfiguren, een beperkt aantal verkleedspullen (heksenhoed, toverstok, kroontje, sluiers ...), een sprookjesboek, enz. Een meisje van 12 jaar verraste me toen ik haar de toverstok aanbood en haar de klassieke 'wondervraag' stelde. (Insoo Kim Berg & Steiner, 2004) Ze nam de toverstok, zat er een hele tijd mee te spelen, ik zag een hele wolkenhemel over haar gezicht schuiven en uiteindelijk antwoordde ze dat ze helemaal niet wou toveren want 'dat om 12 uur alles toch weer zou verdwijnen'. Ze haalde een thema uit het sprookje van Assepoester aan om haar wanhoop en uitzichtloosheid te verwoorden. Dit meisje was reeds herhaaldelijk geplaatst in een instelling na periodes van chaos en geweld in het gezin.

Meer en meer kreeg ze het gevoel zelf niets te kunnen doen om haar situatie te veranderen. Ze was nog slechter af dan Assepoester. Ik voelde mij even meegesleurd in haar wanhoop. Kon ik haar ongelijk geven? Welk recht had ik om weer beroep te doen op haar inzet en vertrouwen en haar misschien enkel open te stellen voor de zoveelste ontgoocheling? Ook de ouders waren stil, leefden mee met de pijn van hun kind en vonden geen woorden om die te verzachten. Het meisje legde de toverstok terug in mijn handen. Assepoester hielp me om terug contact met hen te maken. Het meisje had gelijk: het getover van de Petemoei was misschien niet helemaal betrouwbaar. Het zou maar al te makkelijk zijn enkel daarop te rekenen. Haar uitspraak confronteerde me met mijn verlangen als therapeut om enkel Petemoei te spelen en opnieuw hoop en perspectief te brengen. Was ik wel voldoende bereid om ook te luisteren naar de wanhoop van dit kind en dit gezin en het stiefmoederlijke stuk van mijn therapeut-zijn te aanvaarden? Ik besprak mijn twijfel met het gezin en verwees naar Assepoester. Ook zij had niets cadeau gekregen. Ze had een hele weg afgelegd voor ze met de Prins kon trouwen. In aansluiting met dit gesprek vroeg het meisje toestemming aan haar ouders om in therapie vrij te mogen spreken over de moeilijke momenten en de crisiservaringen in het gezin.

Sprookjes zijn dus niet enkel bruikbaar om gezins- en ontwikkelingsthema's te bespreken maar kunnen tevens helpen om het zoeken van de therapeut in beeld te brengen en om zijn/haar onzekerheid en dilemma's aangaande de therapeutische positie in te brengen in het gezin. De prins die door te snel de prinses te willen bevrijden de woede van de heks oproept (Rapunzel), de wolf die zich tracht te vermommen als mama van de zeven geitjes, de tovenaars van Oz verborgen achter het gordijn, het peperkoeken huisje; het zijn allen figuren en symbolen die ons helpen te spreken over het zoeken in de therapeutische positie en die ons weghouden van de expertpositie.

Besluit.

Sprookjes spreken sinds lang tot de verbeelding van therapeuten. Ze leveren ons een rijke schat aan meerduidige beelden en metaforen die het therapeutisch proces kunnen verbreden en verdiepen. Sprookjes zijn van alle tijden en van alle leeftijden en daardoor zeer bruikbaar binnen psychotherapie. Ook binnen gezinstherapie verdienen sprookjes hun plek. Ze zijn uitermate bruikbaar om binnen de intermediaire ruimte van de therapie nieuwe betekenissen te onthullen. Ze geven ons de mogelijkheid ontwikkelingsthema's te benaderen vanuit meerdere perspectieven en de dialoog tussen de gezinsleden en de verschillende generaties te diversifiëren. Verder leveren sprookjes ook materiaal om onze positie als therapeut binnen het nieuw gevormde therapeutische systeem, kritisch te bevragen en in communicatie te brengen.

Gelukkig bestaat er geen kookboek van sprookjes dat voorschrijft welke sprookjes te koppelen zijn aan specifieke problemen of thema's van een gezin. Dan zouden we zowel het sprookje zelf als het gezin onrecht aandoen. Eerder nodigt een sprookje uit om binnen de intermediaire ruimte op zoek te gaan naar nieuwe betekenissen en creatieve oplossingen met de sprookjesheld als kwetsbare en tegelijk optimistische gids.

Literatuur

- Andolfi, M. et al. (1989). *The myth of Atlas. Families and the therapeutic story*. London: Brunner–Routledge.
- Andreozzi, L.L. (1996). *Child–centered family therapy*. New York: John Wiley & Sons inc.
- Andersen, H.C. (1997). *Sprookjes en verhalen*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Bettelheim, B. (1993). *Het nut van sprookjes*. Cothen: Uitgeverij Servire.
- Burnett, F.H. (2000). *De geheime tuin*. Zeist: Uitgeverij Christoffor.
- Carter, B. & Mc Goldtrick, M. (2004). *The expanded family life cycle. Individual, family and social perspectives*. Boston: Allyn & Bacon.
- Berg I. K. & Steiner, T. (2004). *Het spel van oplossingen. Oplossingsgerichte psychotherapie voor kinderen*. Amsterdam: Harcourt.
- Clerkx, L.E. (1992). *En ze leefden nog lang en gelukkig. Familieleven in sprookjes. Een historisch – sociologische benadering*. Amsterdam: Uitg. Bakker.
- Fraiberg, S.H. (2001). *De magische wereld van het kind*. Houten: Van Holkema & Warendorf.
- Fromm, E. (1987). *Dromen, sprookjes, mythen. Inleiding tot het verstaan van een vergeten taal*. Utrecht: Bijleveld.
- Grimm (2001). *Sprookjes voor kind en gezin*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Haley, J. (1973). *Uncommon Therapy*. London: Norton & Co.
- Hulsens, E. ed. (1983). *De ongeschminkte Grimm*. Leuven: Infodok.
- Kast, V. (1987). *Sprookjes als therapie*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Laszloffy, T.A. (2005). De theorie van de gezinsontwikkeling opnieuw bezien. *Gezinstherapie wereldwijd*.16,2.
- Lenaerts, P. (2004). Het derde element. Over het gebruik van poëzie, onozele voorwerpen en filmfragmenten in systeemtherapie. *Tijdschrift voor familietherapie*. 10, 2.
- Lerner, I. & Lerner, M. (1996). *Inner Child Kaarten. Een reis in sprookjes, mythen en natuur*. Hilversum: Koppenhol Agenturen.
- Rollo May (1991). *The cry for myth*. Channel Islands: The Guernsey Press.
- Schuurman D.J. (1984). *Er was eens... er is nog. Symbolische betekenis van sprookjes*. Deventer: Uitg. Ankh – Hermes.
- Spangenberg, B.(1996). *De koning trok uit om de draak te doden. Verhalen voor kinderen van gescheiden ouders*. Zeist: Indigo.

Spangenberg, B.(1999). *Ridder Tim verjaagt de spoken. Verhalen voor kinderen die het moeilijk hebben*. Zeist: Indigo.

Splingaer, G; (1998). *Over de keizer zonder kleren en het geluk van de boze stiefmoeder*. Lezing op de studiedag 'misgelukt'. Oud- Heverlee, I.P.R.R.

Splingaer, G. (2003). Help, mijn kind heeft therapie nodig. Een gezinstherapeutische visie. *Tijdschrift voor familietherapie*, 9.2.

Tilmans – Ostyn, E. (1990). Het creëren van therapeutische ruimte bij de analyse van de hulpvraag. *Kinder- en jeugdpsychotherapie*, 16,4.

Von Franz, M.L. (1981). *De werkelijkheid in het sprookje*. Rotterdam: Lemniscaat.

Winnicott, D.W. (1971). *Playing and reality*. New York: Brunner – Routledge.

Wollants, G. (1989). Repelsteeltje of het sprookje van het kind. *Facultatief*, 18, nr. 69.

Summary

Fairy tales have deep roots in many different cultures. Because of their mainly oral tradition over many centuries, they were filtered through time. In this way fairytales are saturated with plots, motives, symbols and characters that narrate about important human processes and address our imagination strongly. This makes them very attractive and useful in the psychotherapeutic practice.

Fairy tales have already been used for many years in individual psychotherapy with children and adults. But they can also supply interesting deepening metaphors to work with families. The family therapist can introduce fairy tales in therapy to increase the awareness of the complexity of child and family developmental processes. Fairy tale themes and characters can bring us inspiration to question the therapeutic position and role.

We'll discuss the fairy tale of Cinderella to illustrate this.